

Өмүралиева Жанар Орозалиевнанын «Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы» аттуу кандидаттык диссертациясын алдын ала коргоосу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д.10.20.616 Диссертациялык кеңешинин өткөрүлгөн кезектеги отурумунун

№ 5 ПРОТОКОЛУ

2021-ж. 26-февраль

Бишкек шаары

Отурумга диссертациялык кеңештин 16 мүчөсү катышты:

1. Акматалиев Абдылдажан Амантурович – диссертациялык кеңештин төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
2. Ыйсаева Нурзина Токторбековна – филология илимдеринин кандидаты, диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы. Адистиги: 10.01.01;
3. Айтпаева Гульнара Амановна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.02, 10.01.09;
4. Орозобекова Жылдыз Калмашевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
5. Үкүбаева Лайли Үкүбаевна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
6. Мамбеталиев Кубан Илиязович – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
7. Кадырмамбетова Айнура Күмөновна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01;
8. Абакиров Курманбек Абакирович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
9. Тиллебаев Садык Алаханович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
10. Байгазиев Советбек Орозканович – филология илимдеринин доктору, профессор. Адистиги: 10.01.01, 10.01.09;
11. Искендерова Суусар Искендеровна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01;
12. Орозова Гүлбара Жалаловна – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.09;
13. Ибраимов Осмонакун Ибраимович – филология илимдеринин доктору. Адистиги: 10.01.01, 10.01.03;
14. Асанова Алтын Асановна – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.10;
15. Койчуев Бахтияр Турарович – филология илимдеринин доктору, доцент. Адистиги: 10.01.01, 10.01.03;
16. Джумагазиева Нуржан Курманбековна – филология илимдеринин кандидаты. Адистиги: 10.01.10

КҮН ТАРТИБИНДЕ КАРАЛУУЧУ МАСЕЛЕ

2.Өмүралиева Жанар Орозалиевнанын «Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы» аттуу темадагы 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин

кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын алдын ала коргоосу.

УГУЛДУ:

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев ачып, күн тартибинде каралуучу маселе менен тааныштырды.

Диссертациянын темасы жана илимий жетекчиси (ф.и.д., академик А.А. Акматалиев). Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун окумуштуулар кеңешинде (№1 протоколу, 14.01.2015) бекитилген.

Ишти кароо үчүн төмөнкү эксперттер дайындалган:

Филология илимдеринин доктору Орозобекова Ж.К.;

Филология илимдеринин доктору Абакиров К.А.;

Филология илимдеринин кандидаты Жумашева Н.А.

Изилдөө КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун “Манас”, фольклор жана акындар поэзиясы бөлүмүндө аткарылды.

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, академик А.А. Акматалиев илимий иштин мазмунун баяндап берүү үчүн диссертантка сөз берди. Диссертациялык ишинин кыскача мазмуну жана илимий жыйынтыктары тууралуу диссертант Өмүралиева Жанар төмөндөгүлөрдү баяндады:

Диссертант Өмүралиева Ж.: Саламатсыздарбы, урматтуу диссертациялык кеңештин төрагасы жана мүчөлөрү. Алдын ала коргоого коюлуп жаткан диссертациябыздын темасы “Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы”.

Теманын актуалдуулугу. Кыргыз фольклористикасында эпикалык жанрды айтуучулар тактап айтканда, манасчылардын саны ондоп саналат. Алардын ичинде тексттери жазмага түшкөн али манасчылар С.Орозбаков жана С.Каралаевден кийин эле көлөмү жана мазмуну жагынан классикалык салттуулуктун чегинде айткан манасчылардын катарына Мамбет Чокморов, Багыш Сазанов, М.Мусулманкулов ж.б. манасчылардын варианттарын атоого болот. Эгемендүүлүккө чейин айрым манасчылардын мисалы, Молдобасан Мусулманкуловдун вариантындагы эпостун тексттери советтик идеологиянын ченинде бааланып, толук иликтенбей келген болсо бүгүнкү күнү варианттардагы сюжеттик, мотивдик, поэтикалык, структуралык жаткан анализдерди жүргүзүү манастануудагы талап кылынган темалардын бири болуп калды. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптаныш эволюциясы, анын айтуусундагы тексттердин илимий теориялык маани-маңызы, сюжеттик салттуулугу, айырмачылыгы, поэтикасына системалуу жасалган илимий изилдөөнүн жетишсиздиги иштин актуалдуулугун аныктайт.

Изилдөөнүн максаты – М.Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасына системалуу түрдө илимий байкоо жүргүзүү болуп, алдыга төмөндөгүдөй **милдеттер** коюлат:

1. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптануу жолун иликтөө;
2. Анын ырларынын идеялык-тематикалык багытын аныктоо;
3. Анын айтуусундагы “Жаңыл Мырза”, “Жаныш, Байыш”, “Курманбек” эпосторуна жасалган илимий эмгектерге обзор жүргүзүү;
4. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” жана “Семетей” эпосторунун сюжеттик линиясындагы негизги өзөктүү, салттуу окуялардын сакталыш деңгээлин аныктоо; С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттары менен салыштырып, жалпылык жана жекеликтерин көрсөтүү;
5. Манасчынын айтуусундагы “Манас” эпосуна поэтикалык анализ жасоо: көркөм сөз каражаттарынын колдонулушу, поэтикалык формулалардын пайдаланылышы, ыр

түзүлүшүндөгү, уйкаштыктын түрлөрү, аллитерация, ассонанс, фразеологизмдердин колдонулуш деңгээлин белгилөө.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

- М.Мусулманкуловдон жазылып алынган фольклордун ар түрдүү жанрларындагы чыгармалары анын өрнөктүү өмүрүнөн жана рухий бай казынасынан кабар берет.
- М.Мусулманкуловдун калемине таандык салттуу поэзиянын үлгүсүндө жазылган ырлары манасчыны эпикалык чыгармаларды мыкты айтуучу гана эмес, жамакчылык менен төкмөлүктүн айкалышынан жаралган акын экендигин да көрсөтөт.
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы кенже эпостордо башка варианттарга салыштырмалуу баатырдык мотивдердин даңазаланышы жана көөнө сюжеттик форманын сакталып калышы алардын кыргыз фольклорундагы баалуу булак экендигин далилдейт.
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас”, “Семетей” эпосторунда мурунтан айтылып келе жаткан салттуу сюжеттик өзөктүн сакталышы, кээ бир эпизоддордун өзгөчө мотивировкалоого жол берилиши, эпостун сюжеттик структурасынын бирдиктүү ырааттуулукта түзүлүшү жана жеке айтуучулук чеберчилигинин негизинде айрым окуяларды баяндоо, пейзаждык, образдык сүрөттөөлөрү менен өз алдынча бир вариант катары изилденүүгө татыктуулугун айкындайт.

Диссертациянын түзүлүшү: киришүүдөн, эки баптан, 7 параграфтан, корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Жалпы көлөмү 185 б.

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси, негизги жоболор, илимге кошкон салымы, иштин апробациясы көрсөтүлдү.

1-БАП. Молдобасан Мусулманкуловдун чыгармачылыгынын изилдениши, манасчылык өнөрүнүн калыптанышы, ырлары жана кенже эпостору деп аталып, 5 параграфтан турат.

1.1. М.Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасынын изилдениши: М.Мусулманкуловдун вариантынын өзгөчөлүктөрү жана манасчылык өнөрүнүн калыптанышы боюнча буга чейин жазылган бир нече илимий изилдөөлөр бар. Алар: 1922-жылы М.Мусулманкуловго алгач жолугуп андан эпикалык тексттерди жазып алган К.Мифтаков, алгачкы фольклористтердин бири К.Рахматуллин. Кийинки окумуштуулар: Р.Кыдырбаева, Р.Сарыпбековдор Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манастын” айрым тексттерине анализ жүргүзсө; С.Мусаев, Ж.Орозобековалар анын манасчылык өнөрүнө, айтуучулук дараметине токтолгон. Р.Кыдырбаева, Б.Кебекова, М.Мукасов, Г.Орозова, Ж.Абдырасулова ж.б.лар анын айтуусундагы кенже эпосторго талдоо жасашкан. Кыргыз музыкасын изилдеген В.Виноградов, А.Затаевичтер М.Мусулманкуловдун үнүнүн мукамдуулугун, оригиналдуулугун баса белгилеп аткаруучулук чеберчилигине, речитациясына көңүл бурушса, кыргыз эл артисти Б.Алагушев жана фольклор жыйноочу Буудайбек Сабыр уулу М.Мусулманкуловдун адамдык сапаттарын, коомдогу ордун эскеришкен. Мындан сырткары Пропп, Путилов, Лорд, Мелетинский, Жирмунский ж.б. дүйнөлүк илимий-методологиялык базадагы эмгектер бул диссертациядагы талдоолорго пайдаланылды.

Жыйынтыгында жогорудагы илимпоздордун илимий эмгектериндеги М.Мусулманкуловдун чыгармачылыгына байланышкан айрым талдоолордон сырткары толук түрдө системалаштырылган илимий иш жазылган эмес.

1.2. 1952-жылы “Манас” эпосуна арналган бүткүл союздук илимий конференцияда сөз алган окумуштуулардын арасынан А.К. Боровков, Б.Керимжанова, Л.И. Климович, И.А. Батманов, Т.Г.Нуров, Токтогоновдор “Манастын” элдиктүүлүгү жана чагылдырган идеясы жөнүндөгү маселени чечмелөөдө М.Мусулманкуловдун айтуусундагы тексттерге да кайрылышкан. Мисалы, А.К. Боровков “Манастын” феодалдык реакциянын таасиринде калганын жана ислам динин жайылтуу идеясы эпосту

бүтүндөй редакциялап башкарып, катмарланууга учураганын белгилейт. Л.И. Климович докладында Шапак Рысмендеев, Багыш Сазанов жана Молдобасан Мусулманкуловдор сабатсыз болгондуктан бейаң (бессознательно) түрдө С.Орозбаковдун вариантын механикалык түрдө кайталашканын белгилейт. Жогорудагы изилдөөчүлөрдүн илимий корутундуларына жеке позициябызды билдиребиз:

1. М.Мусулманкуловдун варианты боюнча айтылган “бай-манаптык”, “басып алуучулук”, “эл мүдөөсүн көздөбөйт”, “элдик кызыкчылыкка каршы” ж.б. деген мазмундагы эпостун идеясына каршы айтылган пикирлер советтик идеологиянын чен-өлчөмүнөн каралып, бааланган.

2. Албетте манасчылар бири-биринин айткан чыгармаларын уккан, таасирленген, үйрөнгөн, тажрыйба алмашкан. М.Мусулманкулов С.Орозбаковго таасирленген бирок аны механикалык түрдө кайталаган эмес. Ал өзү бала кезинен тартып эпостун ичинде жашаган, анын табиятын аң-сезимдүүлүк менен түшүнүп айткан.

3. М.Мусулманкуловдун вариантында Манас элдин жашоо-шартына терс таасирин тийгизе турган себепсиз казаттарга чыккан эмес. Биринчиден, ал баатырдык доордун талабына ылайык ата-бабадан калган абалкы өчтү алуу үчүн согушка аттанса, экинчиден күнөөсүз элди талап-тоногон мыкаачы душмандарга каршы чыгып турган. Бири-бирин басып алып, олжолоп, жылкы тийип, өмүрдү кылычтын мизине байлап күн өткөргөн эпикалык чыгармалардагы сүрөттөлгөн согуштук окуяларга баатырдык доордун кадыресе талабы катары талданып, баа берилиши керек.

1.3. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптанышы деген маселенин ток этер жерин айта турган болсок, М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптаныш тарыхынын эволюциясы төмөндөгүдөй:

1. Агасы Калыгулдун күү чертип, жомок айтып, сөз өнөрүнө жогору баа берген жан дүйнөсүнүн ыр-күүгө жакындыгы Молдобасандын канындагы тубаса чыгармачылык жөндөмдүүлүктүн ойгонушуна себеп болгон;

2. Бала кезинен атасын кээде агасы Калыгулду ээрчип аш-той ж.б. көп эл чогулган жайларга барып, улуулардын жомогун, жаштардын ыр-күүсүн угуп таасирленген, бара-бара өзү да колуна комуз алып ырдай баштаган;

3. Музооке, Тоголок Молдо ж.б. таланттар чыккан касиеттүү туулган жердин топурагы, суусу, абасы жана тегерегиндеги аймактык өнөр адамдарынын көптүгү М.Мусулманкуловго чыгармачылык шык, эргүү берген;

4. С.Орозбаков жана Тоголок Молдо сыяктуу улуу таланттардан айтуучулуктун сырларын, импровизаторлук чеберчиликти үйрөнгөн;

5. 20 жылга жакын Кыргыз мамлекеттик филармонияда солист болуп эмгектенип, кыргыздын көптөгөн чыгармачыл өнөр инсандары, алп манасчы С.Каралаев жана Осмонкул, Калыктай акындар менен замандаш болуп, чыгармачылык тажрыйбасын бекемдеген.

1.4. М.Мусулманкуловдун ырчылык таланты жана анын чыгармаларынын идеялык-тематикалык багыты: М.Мусулманкулов эл ичинде манасчы болгонго чейин мукам үндүү ырчы катары ардакталып келген. Ошондуктан, анын эпикалык чыгармаларын иликтөөдөн мурда ырларына токтолгонубуз максатка ылайык болмокчу. М.Мусулманкуловдун автордук ырлары:

1. элдик салттуу ыр формасында лирика менен эпикалык жанрдын айкалышуусунда жаралган;

2. Анын чыгармаларынын негизги бөлүгүн ашыктык, жаратылыш, өмүр, өлүм темасындагы ырлары түзөт. Өмүр, өлүм темасындагы ырлары адамзат жашоосундагы түбөлүктүүлүк, рухий баалуулукка байланышкан философиялык түшүнүктөрдү чечмелөөгө алат;

3. Үлгү, насыят, терме ыр формасындагы жаш муундарга арналган ырлары мекенди сүйүүгө, эмгекке, билим үндөп, таалим-тарбиялык, моралдык-этикалык жүрүш-туруш маселелерин чагылдырат.

1.5. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы кенже эпостор: «Жаңыл Мырза», «Жаныш-Байыш» жана «Курманбектин» кыргыз фольклорундагы орду:

1. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Курманбек” жана “Жаныш, Байыш” эпостору башка варианттардын ичинен кагазга түшкөн эң алгачкы кол жазма катары баалуу;
2. Үч эпосто тең эпикалык чыгармаларга мүнөздүү болгон көөнө мотивдер башка варианттарга салыштырмалуу көбүрөөк кездешет: мисалы: ата-эненин көпкө бала көрбөшү, улуу, ыйык күчтөргө сыйынышы; Курманбектин кайыптан табылып, кийиктин сүтүн эмгени; негизги каармандарга белгисиз бир аксакалдын ат коюшу; алардын ак куу кебин кийген перинин кыздарына үйлөнүшү; Жаңылдын эч кимге көрүнбөгөн колдоочуларынын болушу ж.б.;
3. Бул варианттар башка варианттарга караганда турмуштук-социалдык окуяларга эмес, мифологиялык белгилерди жана баатырдык мотивдерди даназалоого көбүрөөк көңүл бурат.

2-Бап М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” жана “Семетей” эпосторунда сюжеттик салттуулуктун сакталышы жана өздүк чеберчилик маселелери деп аталып, 2 параграфтан турат.

2.1. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы «Манас» эпосунда сюжеттик өзөктүн сакталышы жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрү деп аталып илимий анализ жүргүзүүнүн структурасы үч негизги баскычта ишке ашат:

1. Сюжеттик салттуулуктун сакталышы, жана негизги каармандардын образдар системасы;

2. Туруктуу поэтикалык формулалардын жана көркөм каражаттардын колдонулушу;

3. Ыр түзүлүшү, манасчынын тил байлыгы жана алардын көркөмдүк кызматы.

Мусулманкуловдун вариантындагы Манастын балалык чагы: Ошпурга тарбияланууга берилиши, алгачкы эрдиктери: Кортук, Нескара, Нөкөр дөөнүн Манастан жеңилиши; Манастын Каныкейге үйлөнүшү, Көзкамандардын келиши С.Орозбаковдун вариантынан айырмаланган олуттуу сюжеттик өзгөчөлүктөр байкалбайт.

Ал эми Баланын төрөлүшү, Баатырга ат коюу жөрөлгөсү, Манас менен Сайкалдын эр сайышы жана Манастын өлүмүнө байланышкан сюжеттик окуялар С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттарына салыштырмалуу башкача вариацияланат. Мисалы: Манастын төрөлүшүндө С.Орозбаковдун, Б.Сазановдун варианттарында алма символдук белги катары пайдаланылган болсо С.Каралаевдин вариантында Жакыптын түшүндө кылыч таап алып, айды, күндү кармап алганы лунардык, солярдык культтук элементтер менен берилет. М.Мусулманкуловдун вариантында да С.Каралаевдин вариантына үндөшүп Чыйырды уктап жаткан үйгө Ай менен Күн кирет:

Ак жибектей жуулуп,

Ай менен Күн асмандан

Бай Жакыптын үйүнө

Түшүптүр көктөн бурулуп – деп айтылып, Чыйырдынын боюна ай менен күндөн бүткөн архаикалык катмардын культтук элементтери сакталат. Буга кошумча Чыйырды түшүндө жалындаган өрттү көрөт:

Этегимден өрт көрдүм,

этектен чыккан жалынга

ааламдын баарын өрттөдүм – Күн, Ай – бойго бүтүрүүчү символдук белги; өрт – төрөлө турган каармандын образын чагылдыруучу көркөм каражат катары Манастын образындагы мифологиялык көз карашты тереңдетет.

М.Мусулманкуловдун вариантындагы сюжеттик өзгөчөлүктөргө токтолсок, Манастын чүрчүттөргө согушу С.Орозбаковдун вариантында “*Ойдо жаткан чүрчүттү, Деңиздин Ноор көлүнө, Тегерете үркүттү*” деген үч сап менен эскерилет. С.Каралаевдин вариантында эки сап менен айтылат: “*Орус менен чүрчүттүн, Олжолоп кызын*

ыйлаттык”. М.Мусулманкуловдун вариантында Алмамбеттин сунушу менен кыйла жерди ыйлаткан чүрчүттөргө каршы казат С.Орозбаков жана С.Каралаевге салыштырмалуу кенен баяндалып, бул согуш Алмамбеттин сунушу менен ишке ашат. “Чүрчүт – тунгус-манжур тукумунан чыккан эл. Өтмө мааниде дини, тили башка” дегенди да түшүндүрөт.

Б.Сазановдун жана М.Мусулманкуловдун айтуусундагы тексттерде Олуя чал же Олуят чал деген энчилүү атты алган каарман кездешет. Б.Сазановдун вариантында Олуя чал тууралуу окуя эки сап менен гана эскерилет: “*Ополдун тоосун түптөдү, Олуя чалды бүктөдү*”. Ал эми М.Мусулманкуловдун вариантында Ополдун тоосун жердеген Олуят чал жөнүндө Б.Сазановго салыштырмалуу кыйла кенен баяндалат. Бүтүндөй кеңири бир аймакты ээлеп жатып, ары-бери өткөндөрдүн малын тоноп, өздөрүн кулга айландырган Олуят чалды Манастын аскерлери жеңип, туткундарды бошотушат.

М.Мусулманкуловдун вариантынын поэтикалык системасынын көркөмдүк өзгөчөлүгүн аныкташ үчүн эпикалык чыгармалардагы көркөм сүрөттөө каражаттарынын жана туруктуу поэтикалык формулалардын канчалык деңгээлде сакталып, пайдаланылгандыгын же өзгөрүүгө учураганын тактоо зарылчылыгы туулат.

М.Мусулманкуловдун вариантында төмөнкү туруктуу поэтикалык формулалар кездешет:

1.согуш көрүнүштөрүн сүрөттөөчү туруктуу поэтикалык формулалар

2.портреттик-мүнөздөмөгө мисал болгон поэтикалык формула

3.согуштук курал-жарактарды, баатырлардын жоо кийимдерин сүрөттөгөн **атрибутивдик поэтикалык формулалар көбүрөөк колдонулган.**

Троптун түрлөрү: “Манаста” салттуулуктун деңгээлине көтөрүлгөн эпитеттер мисалы, Манастын образында тотемдик колдоочу жырткыч жаныбарлар жана алгыр куштардын аттары менен бирдикте тутумдашкан эпитеттер “арстан”, “жолборс”, “кабылан”, “шер”, “көк жал, бөрү”, “шумкар”, “сырттан”, “кыраан” жана “эр”, “алп”, “бөкө”, “балбан”, “баатыр”, “күлүк” деген архаикалык эпитеттер туруктуу айтылат.

Салыштыруулардын бир нече түрлөрү жолугат. Мисалы: Каармандардын образдарын чагылдырууда аларды жаратылыштын көрүнүштөрү же кубулуштары: тоо, суу, таш, ай, күн, жылдыз, шамал, чагылган, жалын, булут, туман, бороон, жамгыр, мөңдүр ж.б. менен салыштыруу:

Бир карасам кысталак,

Опол **тоодой** көрүндү, [79-б.] ж.б.

Метафоралар: Заттык маанидеги: адамдын дене мүчөлөрү менен байланышка; жаныбарлар дүйнөсү; өсүмдүктөр дүйнөсү менен байланышкан; Сын-сыпат маанисинде колдонулган метафоралар; Этиштик метафоралар ж.б. колдонот.

М.Мусулманкуловдун вариантында көркөмдүк өзгөчөлүктүн толук мазмунун түзгөн тилдик каражаттар: аллитерация, ассонанс, уйкаштык, ыргак, муун өлчөмү жана адабий, диалектилик, эски сөздөр да манасчынын тилин, стилин аныктайт. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосунун ритми баштан-аяк кыргыз поэзиясындагы салттуу 7-8 муунчул ыр түзүлүшүндө куралган. Айрым учурда гана жөнөкөй же татаал редифтүү уйкаштыктын формасы менен 9-11 муунга чейин жеткен ыр түзүлүштөрүн кездештирүүгө болот. Уйкаштыктын жөнөкөй жана татаал түрлөрү, жайгашкан ордуна карай башкы, ички, аяккы уйкаштыктын үч формасы, толук жана толук эмес уйкаштыктар жасалышына карай эгиз, кайчы же аттама, аксак, оромго же айланма, шыдыр деп аталган түрлөрү тең жыш кездешет. Мисалы:

Чатырын сегиз **бүктөтүп,**

Сексен нарга **жүктөтүп,**

Желмаянын **чөгөрүп,**

Жез казанын **көмөрүп** [275-б.] – а-а-б-б схемасындагы эгиз уйкаш ж.б.

Ырдын ритмикалык ыргагын күчөтүп, айтылып жаткан окуянын угумдуулугун арттырып, тексттин көркөмдүк деңгээлин көтөргөн тышкы: саптык, кош жолдуу, кайчы

жана ички аллитерация, ошондой эле, сап ичиндеги үндөшүү – ассонанс сыяктуу кошумча көркөм элементтер да эпосто жыш кездешет. Мисалы:

Катындар калар каңкайып. Саптык же сап ичиндеги аллитерация.

Эңкейип ачкан эшик жок,

Эзелде менде кешик жок,

Эркелетээр бешик жок.[9-б.] “э, е” үндүү тыбыштарынан куралган, “эшик-кешик-бешик” ички уйкаштыктагы “жок” эпифоралуу ассонанс.

М.Мусулманкуловдун вариантында эне тилдеги күнүмдүк пайдаланган жөнөкөй сөздөр менен бирге татаал сөздөр, ар түрдүү сөз айкаштар, фразеологизмдер да кездешет. Мисалы:

Куу баш Жакып аталдым,

Көзүнөн жашы төгүлүп,

Кабыргасы сөгүлүп, [135-б.]. Арманга толгон, жан-дүйнөнүн жабыркоосун туюндурган бул фразеологизм аяккы толук уйкаш менен бирге түзүлдү.

М.Мусулманкуловдун вариантында кыргыз тилинин түндүк жана түштүк диалектисине жана жалпы адабий тилге таандык болгон сөздөр бирдей учурайт. Манасчынын филармонияда иштеп турган мезгилде Кыргызстандын бардык аймактарын кыдырып, ар кайсы диалектилик өзгөчөлүктөгү сөздөрдү угуусу, ар кайсы региондогу чыгармачыл инсандар менен тажрыйба алмашуусу М.Мусулманкуловдун “Манасынын” адабий тилге көбүрөөк жакын болушуна шарт түзгөн.

2.2. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы «Семетей» эпосунун сюжеттик салттуулугу жана айырмачылыктары

1. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Семетей” эпосунда негизги салттуу өзөктүк окуялар толук сакталган;
2. “Көкөтөйдүн ашы” деген көлөмдүү эпизоддун “Манаста” эмес, “Семетейде” бир каармандын эскерүүсүндө берилиши жагынан М.Мусулманкуловдун окуяны баяндоо стили С.Каралаев жана Б.Сазановдун вариантына үндөшөт;
3. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Семетей” эпосунда С.Каралаевдин вариантына салыштырмалуу мифологиялык байыркы көөнө ишенимдер аз кездешет.
4. Каныкейдин Тайторуну чапканы, Семетейдин Үмөтөйгө кун төлөгөнү тууралуу айтылган сюжеттик окуя бул вариантта кездешпейт;
5. Семетей менен Айчүрөктүн үйлөнүшү баатырдыкты даңазалоо менен бирге жогорку көркөмдүктөгү ашыктык окуясы салттуулуктун деңгээлинде эпика-романтикалуу баяндалат;
6. М.Мусулманкуловдун вариантында Семетейдин өлүмү тактап айтканда элдик баатырдын кайып болуп кетиши салттуу өзөккө баш иет.

Көнүл бурганыңыздарга чоң рахмат!

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Суроолор барбы? Суроолор жок болсо анда эксперттерге сөз берели. Жылдыз Калмашевна сөз сизде.

Эксперттик комиссиянын төрайымы, ф.и.д. Ж.К. Орозобекова:

Өмүралиева Жанар Орозалиевнанын диссертациясы «Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы». Кыска тезис түрүндө айтайын. Бул тема эмне үчүн актуалдуу? Бизде “Манас” эпосунун 78ден ашык толук жана толук эмес варианты бар. Алардын ичинде көркөм сөздүн апогейине чыккан манасчылар бар. Кээ бири жорго манасчылар болот, кээ бири жамакчылар болот. Мына ошондой жагдайдан алып караганда ар бир манасчынын өзүнүн берген вариантынын илимде каралып жатышынын өзү актуалдуу. Кезинде М.Мусулманкулов “Манас” эпосунун үчилтигин толук кандуу бизге берген манасчыбыз болуп эсептелет. Бул жагынан Жанар Өмүралиева диссертациялык ишинде актуалдуулугун туура белгилейт. Буга чейинки изилденген эмгектердин баарына методологиялык анализ чыгарып чыгат.

Манасчылардын жеке портретин, идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгүнө, поэтикасына, поэтикалык формулаларга кайрылган Сейдене Молдокееванын варианты боюнча иштеген Талиева деген кызыбыз бар эле, Ж.Кожековдун варианты боюнча иштеген Айталиева деген кызыбыз бар эле, мына ушулардын эмгектерин дагы алып салыштыра кетсе болмок. Чынында Молдобасан Мусулманкуловдун вариантынын иликтөөгө колго алынган маанилүү саамалык.

Бул жерде диссертант ишти үч багытта колго алган. 1. М.Мусулманкуловдун элдик ырларды ырдап жүргөнү, лирикалары. 2. Дастанчылыгы, кенже эпостору. 3. Эпикалык “Манас”, “Семетей” эпостору. Диссертанттын жазып аткандагы бир ийгилиги бул, ошол текстти таануу. Эгерде текстти тааныбай туруп бир диссертант бир диссертацияны жаза турчу болсо, ал үстүрт, супсак түрдө эпикалык табиятка кирбей коёт. “Манас” эпосунун табиятына кириш үчүн ошол структурада жашаш керек. Ал структурада жашабаса кооз, үстүрт сөздөрдү айта берсе болот. Жанардын илимдер академиясынын “Манас” бөлүмүндө иштеп жатышы ага көп жардам берген. Ал текст менен жакындан тааныш болгон. Диссертант М.Мусулманкуловдун “Манас”, “Семетей, Сейтегин” өздөштүрүп чыккан. Бир нерсени айтып коёюн. Диссертанттардын алдындагы бир татаалдык бул, поэтикалык структураны, поэтикалык синтаксисти, көркөм каражаттарды таануу. Мына ушул мотивдик жалгашууну, формулабы, формабы, мотивби же мотивировкабы, көркөм троппу, бул сюжетпи же сюжет куруучу элементпи, бул архаикабы же реализмби, салттуулук деген традиция эмне ошол суроолордун бардыгы тең биздин диссертанттардын алдында өтө татаалдыкты жаратат. Себеби, тексттен ушунун баарын таанып чыгыш бир топ убакытты алат, тажрыйбаны талап кылат. Ошондуктан Жанардын диссертациясын карап жаткан кезде экөөбүз көп сүйлөштүк, текстке ушул жерлерди киргизип кой деп сунуш кылдым. Бул ушул жагынан аракет кылган. Жанагы көркөм троптор боюнча бир параграфтын арнап жаткандагысы ошол.

Сагынбай Орозбаковдун вариантын механикалык түрдө кабыл алган эмес, деген тыянак чыгарып атпайбы. Кандай гана манасчы болбосун абалтан келаткан сюжеттик өзөктү өзүнө сөзсүз кабыл алат, анан өзүнүн чыгармачылык табитине жараша вариациялайт. Ушул жагын кичине жумшагыраак айтса дейм.

Негизинен бул ишти карап чыгып атып абдан ыраазы болдум. Жеткиликтүү түрдө теориялык анализдерди караган. Бул кызыбыз туура жолдо баратканы мени кубандырат. Жобо боюнча оппонент катарында Кубат Ибраимовду жана менин фамилиямды көрсөтүп жатышат. Бирок жобо боюнча мен өзүмдү өзүм кантип көргөзөм. Эксперттик топтун мүчөлөрү айтсын. Ал эми жетектөөчү мекеме катары И.Арабаев атындагы КМУнун Кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методологиясы кафедрасын сунуштайм. Рахмат сиздерге.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Анда сөз филология илимдеринин доктору Курманбек Абакировго берилет.

Эксперт, ф.и.д. Курманбек Абакиров: урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү мен дагы Өмүралиева Жанар Орозаливнанын «Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы» деген темадагы диссертациясын карап чыктым. Көлөмдүү пикир жазгам. Кыскача айтып берейин. “Манастын” 80ден ашык варианты бар деп айтып келебиз. Варианттардын көптүгү деле сыймыктанып кете турган иш эмес, вариант деп аталгандардын жоон тобу жөн эле үзүндүлөр. Өзгөчө академияда Акматалиевдин жетекчилиги менен басылып чыккан варианттарды карап көрсөк чоң манасчылар деп эсептеп келген Багыш Сазановдуку, Молдобасан Мусулманкулов, Шапак Рысмендеев, Акмат Рысмендеев сыяктуу манасчылардын айтуусундагы “Манас” дагы көп жеринен кыскартылган башы, аягы же ортосу жок үзүндүлөр бар. Ушулардын ичинен Молдобасан Мусулманкуловдун варианты эң толугураагы анан көркөмдүк-идеялык жактан дагы жеткилең болуп эсептелет. Мен муну салыштырып окуп чыккан адам катары айтып жатам. Ошондуктан Мусулманкуловдун варианты тууралуу эчак эле изилдөө иши жүргүзүлсө болмок экен

дедим. Мындай жумуш Өмүралиевага туура келиптир. Бул иш диссертациялык кеңештин профилине туура келет. диссертацияда М.Мусулманкуловдун чыгармачылыгы толук сыпатталып, андан жазылып алынган эпикалык чыгармалар, манасчылык өнөрүнүн калыптанышы изилденип, ынанымдуу тыянактар чыгарылат.

Жанар Өмүралиева М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манастын” өзүн эле изилдегенде өзүнчө бир кандидаттык диссертацияга татыктуу материал бар. Бирок бул жерде М.Мусулманкуловдун чыгармачылыгын толугу менен камтууга аракет кылган. Ушул максатты койгон жана максатына жеткен.

Иштин негизги бөлүгүн М.Мусулманкуловдун вариантындагы “Манас”, “Семетей” эпосторун башка классикалык варианттар менен салыштырып изилдөө түзөт. Жана өзү айтып кеткендей анын поэтикалык өзгөчөлүгүн караган. Диссертант классикалык варианттарды мыкты биле тургандыгы ачык байкалат. Анын ой жүгүртүүсү эркин, талдоолору кылдат жана терең.

Бүгүнкү күнгө чейин М.Мусулманкулов жөнүндө үзүл-кесил макалалар жарык көрүп келген. Бул диссертацияда М.Мусулманкулов ырчы, төкмө эле эмес, чоң манасчы, айтуучу болгондугу далилденген. Диссертанттын илимий аппараты жеткилең. Илимий жыйынтыктар коюлган максаттын натыйжасына туура келет.

Өмүралиева Жанар Орозалиевнанын диссертациясын эксперт катары кабыл алууга сунуштайм. Биринчи оппоненттике Ж.К. Орозобекованы, 2-оппоненттике филология илимдеринин кандидаты, доцент Кубат Ибраимовду сунуштайм. Рахмат!

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Анда сөз үчүнчү оппонент филология илимдеринин кандидаты Назира Жумашеванын пикирин окуу үчүн диссертациялык кеңештин катчысы Нурзина Ыйсаевага берилет.

Диссертациялык кеңештин катчысы, ф.и.к. Н.Ыйсаева: үчүнчү эксперт Назира Жумашевадан 8 бет көлөмүндө корутунду келип түштү. Негизинен жободо көрсөтүлгөн 10 пункт менен сунуш-пикирлер жазылган. Ишке карата негизги жыйынтыгы – оң баа берген.

Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., академик А.А. Акматалиев: Анда эксперттерди колдоп коёлу, кол көтөрүп койсоңузда, кандай дейсиздер. Изденүүчү Жанар Өмүралиеванын “Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы” деген темадагы 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын коргоого сунушталсын. Добуш берип койсоңузда.

Баары – 15

Макул – 15

Каршы – жок

Бир добуштан кабыл алынды.

Жогоруда айтылгандарды эске алып, угуп жана талкуулап, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д.10.20.616 Вedomстволор аралык Диссертациялык кеңешинин отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. Өмүралиева Жанар , Орозалиевнанын “Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы” аттуу

кандидаттык диссертациялык иши жөнүндөгү эксперттик топтун корутундусу кабыл алынсын;

2. Диссертациялык ишке расмий оппоенттер катары филология илимдеринин доктору Орозобекова Жылдыз Калмашевна, филология илимдеринин кандидаты, доцент Кубат Ибраимов, ал эми жетектөөчү мекеме катары И.Арабаев атындагы КМУнун Кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методологиясы кафедрасы бекитилсин.

3. “Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы” аттуу темадагы 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн даярдалган эмгеги Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет деп эсептелсин жана коргоого сунушталсын.

Д.10.20.616 Диссертациялык кеңештин
төрагасы, филология илимдеринин
доктору, академик

Акматалиев А.А.

Д.10.20.616 Диссертациялык кеңештин
катчысы, филология илимдеринин
кандидаты

Ыйсаева Н.Т.